

Georgi Mitrinov

(Bulgaria, Sofia, Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences)

The Use of the Greek Alphabet in the Central Rhodope Written Tradition of the Bulgarian Revival Period (Graphic Features)

Abstract: The article examines the graphic features of the Central Rhodope monuments written in the Greek alphabet. Material from three written monuments of the Bulgarian National Revival period is compared: the *Zlatograd Collection*, the *Ustovo Collection* and the *Raykovo Damaskin*. The summarised data attest to the existence of a Central Rhodope written tradition during the Bulgarian Revival period.

Key words: graphic features, written monument from the Bulgarian Revival period, Central Rhodopes, written tradition

Георги Митринов

(България, Институт за български език, Българска академия на науките)

Употребата на гръцко писмо в среднородопската възрожденска писмена традиция (графични особености)

Употребата на гръцко писмо при писане на български език е стара писмена традиция у българите, предвид силното гръцко езиково влияние и вековната българо-гръцка езикова интерференция, особено в южните краища на българското езиково землище, където тази традиция се запазва до началото на XX в. и дори до Балканската война (1912-1913 г.). Редно е да се споменат важни за българската езикова история от тези краища писмени паметници като Костурския българо-гръцки речник от XVI в. (Ничев/Nichev 1987), Кулакийското евангелие (1863, Милетич/Miletich 1920: 4-5; Mazon 1938), Кониково (Конииковско) евангелие (1852, Иванов/Ivanov 1973: 127-136), Търлиско евангелие (1861, Милетич/ Miletich 1920) и др. Свое място сред тях заемат и писмените паметници от Среднородопието.

Досега са открити четири възрожденски писмени паметника от този район, писани на български език с гръцка графика: Златоградски сборник (1852); Райковски дамаскин (1859); Петковски дамаскин (1859); Устовски сборник (1859). За съжаление, оригиналът на Петковския дамаскин е загубен и за неговите графични и текстологични особености съдим по данни на родоповеда Хр. Попконстантинов, публикувал нормализирани части от текста, основно на кирилица (Попконстантинов/Popkonstantinov 1889). Според датировката писмените паметници са от средата на XIX в., а дамаскинските сборници са късни. Някои писмени паметници, като Златоградски сборник, са писани изцяло на местно родопско наречие (Митринов/Mitrinov 2000). В Райковския дамаскин (Митринов/ Mitrinov 2005: 35) и в Устовския сборник се откриват части от текстове, които включват особености на други български говори, основно от югозападните краища на българското езиково землище. Наличието на три писмени източника дава възможност да се обобщят и представят особеностите на среднородопската възрожденска писмена традиция с употреба на гръцко писмо от средата на XIX в.

Важно е да се отбележи, че за Райковския дамаскин (Р. д.) и Устовския сборник (У. сб.) е характерно наличието на различни почерци, т.е. в създаването им са участвали

по няколко книжовника. В по-малка степен това важи и за Златоградски сборник (Зл. сб.). Отделните почерци имат своя специфика. Някои от тях са школувани, с прилежно изписване на графемите, а други са доста небрежни, което личи от оформлението на отделни графемите и на буквените съчетания. В текстовете, писани с гръцко писмо, се откриват графемите за отбелязване на характерни за гръцката графична система звукове и групи звукове, които нямат съответствия в българския език:

θ (тита), ξ (кси), ψ (пси), ω (омега).

Специфика има употребата на отделни диграфи:

αι (за звуково съчетание *йа*);

οι (за звук *и*);

γγ (за звуково съчетание *нг*);

γκ (за звук *г* в началословие);

ευ (за звуково съчетание *ев, еф*);

μλ (за звук *б* в началословие);

τζ (за звукове *ц, ч, џ*) и др.

Съобразявайки се със спецификата на гръцката графична система, българските среднородопски възрожденски книжовници са нагаждали отбелязването на някои звукове, характерни за местния говор.

Настоящата публикация представя употребата в среднородопските възрожденски писмени паметници на графемите и диграфите, специфични за гръцката графична система.

1. Графема ω (омега) се открива в отделни примери, главно при изписване на агионими и ойконими, както и на терминология, свързана с християнската религия:

βο ιωρδάν во йордан, ιωσίφ йосиф, прорόκ μωησι пророк моиси, σφετή ιάκωβ сфети йаков, σφετί ιωάν сфети йоан, σφετά φωτινή сфета фотини, σφετι γεωργι сфети георги, ω γεώργιαи о георгийа, σφετί δωροθεο, но σφετί дорόθεο сфети доротео, ευαγγέλιω евангелио, но ευαγγέλιω евангелиу (Р. д.); ευαγγελίω евангелио, σφετι γεωργι, сфети γεώργη, но σφετί γέοργη сфети георги, ω γεώργιαи о георгийа, Δάσκαλ Ιερώθεο даскал Иеротео, σφετι Ιωάν сфети Йоан(У. сб.); от Σολομώννα φαλλά от Соломона фалба; Γ. Γ. Ιάκωβ Γ. Γ. Иаков, σφετά μητρόπολη μαρωνείτζκα сфета митрополи маронейцка, Γιωβάνε Йоване (Зл. сб.).

Употребата е характерна и за графичното оформление на думи от домашен, български произход, без да е налице някаква системност:

какβώ, но какβό какво; γωδίνα година, но γкуδίνη гудини; σφετάγω пророка сфетаго пророка, ώστε оште, ζλω зло, νήστω ништо, ωт γόρε от горе, ωт κάμεν от камен, да βη ώтварнам да ви отварнам, γυλέμη ώκυре гулеми окуре, ώλελε олеле, ωтβή σνάγατα отви снагата, σ какβώ мирисμώ с какво мирисмо, да са ωтπράνη да са отбрани, γκόσποδα νάσεγω господа нашего, νη стω да ήμαμ ни што да имам, ωтβοριχα отвориχα, ωтγοβορί отговори, υτζήτελιω учителю, γυ ωтπύсна гу отпусна, ωχ ох (Р. д.); какβώто, но какβόто каквото; какβώ какво; ωт στό ε от што е; ώββνη овни, ώββτζε овце, ιάβνω йавно (У. сб.); να ωτέτζа на отеца, ώτζε отче, ωτζοβί ти отцови ти, но ότζη отци; γρασλίβω страшливо, να претτζιγенаγω на пречистенаго, να ποслаβέναγω на пославенаго, Να претτζίσταγω на пречистаго, μλόγω, но μλόγο много, φτόρω фторо (Зл. сб.).

Най-често е отбелязването на графема ω в предлог ωт, в текстовете на Райковския дамаскин и на Устовския сборник. В Златоградски сборник то се открива в примерните текстове на писма от Писмовника, основно в изписаните адреси, на които да бъдат изпратени.

2. По-рядка е употребата на графема θ (тита), главно в агионими и в топоними и ойконими, свързани с християнската религия:

$\gamma\omicron\lambda\omicron\theta\acute{\alpha}$ голгота, $\sigma\phi\epsilon\tau\acute{\iota}$ $\delta\omicron\rho\acute{\omicron}\theta\epsilon\omicron$, $\sigma\phi\epsilon\tau\acute{\iota}$ $\delta\omega\rho\omicron\theta\epsilon\omicron$ сфети доротео; $\nu\alpha$ $\beta\iota\theta\alpha\nu\acute{\iota}\epsilon$ на витание, $\pi\acute{\epsilon}\sigma\epsilon$ $\beta\iota\theta\alpha\nu\acute{\iota}\alpha\iota$ $\pi\lambda\acute{\eta}\zeta\upsilon$ беше витанийа близу; $\sigma\phi\epsilon\tau\acute{\iota}$ $\iota\epsilon\rho\theta\acute{\epsilon}\epsilon$ сфети иеротее, $\delta\alpha$ $\sigma\alpha$ $\delta\iota\upsilon\rho\theta\acute{\omicron}\sigma\alpha\mu\epsilon$ да са диуртосаме (Р. д.); пак $\zeta\upsilon\beta\acute{\alpha}\tau$ $\sigma\phi\epsilon\tau\acute{\alpha}$ $\mu\pi\omicron\gamma\omicron\rho\acute{\omicron}\delta\iota\tau\zeta\alpha$ $\theta\epsilon\mu\acute{\alpha}\nu$ пак зуват сфета богородица теман; η $\sigma\acute{\upsilon}\theta$ $\sigma\iota\nu$ $\nu\alpha$ $\sigma\phi\epsilon\tau\iota$ $\alpha\delta\alpha\acute{\alpha}\mu$ и сит син на сфети адаам, $\Delta\acute{\alpha}\zeta\sigma\kappa\alpha\lambda$ $\text{I}\epsilon\rho\acute{\omega}\theta\epsilon\omicron$ даскал Иеротео (У. сб.); Г. $\text{A}\nu\theta\iota\mu\epsilon$ Г. Антима (Зл. сб.).

3. Също слабо застъпено е изписването на графема ξ (кси), изключително в терминология и антропонимия от гръцки произход:

$\xi\eta\tau\acute{\alpha}\sigma\alpha$ кситаса, $\delta\iota\delta\acute{\alpha}\xi\upsilon\beta\alpha$ дидаксува, $\delta\iota\delta\acute{\alpha}\xi\upsilon\beta\alpha\nu\acute{\iota}\epsilon$ дидаксувание – срв. грц. $\delta\iota\delta\acute{\alpha}\sigma\kappa\omega$ ‘преподавам, обучавам’; ‘проповядвам’ (ГБР/GBR 2004); $\alpha\acute{\xi}\iota\sigma\upsilon\beta\alpha$ аксисува – срв. грц. $\alpha\acute{\xi}\iota\zeta\omega$ ‘струвам, коствам’ (ГБР БАН/GBR BAN); $\eta\acute{\xi}\iota\gamma\acute{\iota}\sigma\alpha\mu\epsilon$ иксигисаме – $\epsilon\acute{\xi}\eta\gamma\eta\sigma\eta$ ‘обяснение, пояснение, тълкувание’ (ГБР БАН/GBR BAN); $\upsilon\tau$ $\pi\acute{\omicron}\rho\beta\upsilon\tau\upsilon$ $\pi\acute{\omicron}\tau$ $\tau\acute{\alpha}\xi\iota$ $\upsilon\tau$ порвуту пот такси – срв. грц. $\tau\acute{\alpha}\xi\eta$ ‘ред, поредица’; ‘ред, строй, редица’ (ГБР/GBR 2004); $\tau\zeta\alpha\rho$ $\mu\alpha\acute{\xi}\iota\mu\iota\alpha\nu\omicron$ цар максимиано, $\sigma\phi\epsilon\tau\acute{\iota}$ $\mu\alpha\acute{\xi}\iota\mu\iota\alpha\nu$ сфети максимиан (Р. д.); $\Delta\eta\Delta\alpha\xi\upsilon\beta\acute{\alpha}\nu\acute{\iota}\epsilon$ дидаксувание, $\gamma\upsilon$ $\delta\iota\delta\acute{\alpha}\xi\upsilon\beta\alpha$ гу дидаксува, $\delta\alpha$ $\delta\iota\delta\acute{\alpha}\xi\upsilon\beta\alpha\tau$ да дидаксуват, η $\chi\eta$ $\delta\iota\delta\acute{\alpha}\xi\alpha$ и хи дидакса; $\nu\alpha$ $\beta\omicron\tau\acute{\omicron}\rho\alpha\tau\alpha$ $\tau\acute{\alpha}\xi\eta$ на втората такси, $\pi\acute{\alpha}\rho\beta\alpha\tau\alpha$ $\tau\acute{\alpha}\xi\eta$ парвата такси; $\sigma\alpha\zeta$ $\mu\lambda\acute{\omicron}\gamma\upsilon$ $\delta\upsilon\acute{\xi}\upsilon\lambda\upsilon\gamma\acute{\iota}\eta$ $\sigma\alpha\zeta$ $\mu\lambda\omicron\gamma\upsilon$ $\delta\upsilon\kappa\sigma\upsilon\lambda\upsilon\gamma\iota\iota$ – срв. грц. $\mu\lambda\omicron\gamma\upsilon$ $\delta\upsilon\kappa\sigma\upsilon\lambda\upsilon\gamma\iota\iota$ ‘молебен’ (ГБР/GBR 2004); $\sigma\tau\acute{\epsilon}$ $\delta\alpha$ $\xi\epsilon\tau\acute{\alpha}\xi\alpha$ $\sigma\tau\acute{\epsilon}$ $\delta\alpha$ $\xi\epsilon\tau\acute{\alpha}\xi\alpha$ $\sigma\tau\acute{\epsilon}$ да ксетакса – грц. $\kappa\omicron\iota\tau\acute{\alpha}\zeta\omega$ ‘гледам, виждам’ (ГБР/GBR 2004) (У. сб.).

В Устовския сборник се среща употреба на алогограф, наподобяващ кирилска графема З ($\delta\upsilon\acute{\xi}\upsilon\lambda\upsilon\gamma\acute{\iota}\eta$). В преведените на български език текстове от Златоградски сборник не е засвидетелствано изписване на тази графема.

4. За отбелязване на звуково съчетание nc в проучваните среднородопски възрожденски писмени паметници обичайно се използва буквено съчетание $\tau\zeta$ (f). Примерите са предимно с думи от гръцки произход:

$\beta\acute{\alpha}\tau\zeta\alpha$ ватца, $\beta\acute{\alpha}\tau\zeta\alpha\nu\alpha$ ватцана – срв. грц. $\beta\acute{\alpha}\psi\iota\mu\omicron$ ‘боядисване, багрене’ (ГБР БАН/GBR BAN); $\tau\zeta\acute{\alpha}\lambda\nu\beta\alpha\chi\alpha$ тцалнуваха, $\delta\alpha$ $\tau\zeta\acute{\alpha}\lambda\nu\beta\alpha\mu\epsilon$ да тцалнуваме – срв. грц. $\psi\acute{\alpha}\lambda\lambda\omega$ ‘пея, изпявам, опявам’ (ГБР БАН/GBR BAN); $\zeta\acute{\epsilon}\tau\zeta\alpha$ стетца, $\zeta\acute{\epsilon}\tau\zeta\alpha\lambda$ стетцал – от грц. $\phi\tau(\epsilon)\acute{\iota}\alpha\nu\omicron$ ‘правя, изготвям, създавам’ (БЕР/BER 2010); $\lambda\acute{\eta}\tau\zeta\alpha\nu\tau\upsilon$ литцануту; $\kappa\acute{\alpha}\mu\alpha\tau\nu\alpha$ η $\pi\rho\kappa\acute{\omicron}\tau\zeta\alpha\nu\alpha$ прукотцана – от нгр. $\pi\rho\kappa\acute{\omicron}\beta\omega$ ($\pi\rho\kappa\acute{\omicron}\pi\tau\omega$) ‘сполучвам, напредвам, успявам’ (БЕР/BER 1996) (в последния пример е използван особен графичен знак, наподобяващ кирилско ръкописно малко у) (Р. д.); $\tau\zeta\acute{\alpha}\lambda\nu\beta\alpha\mu\epsilon$ тцалнуваме, $\sigma\alpha\zeta$ $\mu\lambda\acute{\omicron}\gamma\upsilon$ $\tau\zeta\acute{\alpha}\lambda\nu\beta\alpha\nu\acute{\iota}\epsilon$ тцалнувание; $\eta\tau\zeta\upsilon\mu\alpha$ итцима – грц. $\acute{\upsilon}\psi\omega\mu\alpha$ ‘просфора’ (ГБР/GBR 2004); $\sigma\tau\acute{\epsilon}\tau\zeta\alpha$ $\nu\alpha$ стетца на (У. сб.); $\delta\alpha$ $\sigma\kappa\omicron\nu\delta\acute{\alpha}\tau\zeta\upsilon\beta\alpha$ да скондатцува, $\nu\iota$ $\lambda\acute{\iota}\tau\zeta\alpha\tau$ ни литцат, $\pi\epsilon\delta\acute{\epsilon}\tau\zeta\alpha\nu\eta$ педетцани, $\pi\epsilon\delta\acute{\epsilon}\tau\zeta\upsilon\beta\alpha\eta$ педетцувай, $\pi\epsilon\delta\acute{\epsilon}\tau\zeta\upsilon\beta\alpha$ педетцува (Зл. сб.).

Употребата на буквено съчетание $\tau\zeta$ (f) несъмнено е свързана с диалектния изговор на група nc като nc по фонетична замяна $c > \upsilon$, характерна за местните родопски говори:

педетцам, пцѡвам, скундѡпцам, прукѡпцан.

В единични случаи съчетанието е употребено при графичното оформление на глагол от домашен, български произход *псувам* и негови производни (БЕР/BER 1996):

$\tau\zeta\acute{\omicron}\beta\alpha$ η $\kappa\alpha\lambda\nu\alpha\iota$ тцова и калнья; $\sigma\alpha\zeta$ $\tau\zeta\acute{\omicron}\beta\alpha\nu\acute{\iota}\epsilon$ $\sigma\alpha\zeta$ тцование (Р. д.), $\tau\zeta\acute{\omicron}\beta\alpha\nu\acute{\iota}\epsilon$ тцование (Зл. сб.). В тези примери графемата наподобява по-скоро българско курсивно у.

Макар и спорадично, се използва алограф на характерната за гръцката графична система графема ψ (пси), чиято сферично разположена линия е хоризонтална, в средата на отвесната греда, с леки извивки в двата края: *στέψα νας степса нас* (У. сб.).

5. Лигатура ω за отбелязване звуково съчетание *сп, зп* е с по-широка употреба в Райковския дамаскин и в Устовския сборник:

δυ ωσυβδεν ду спасувден; ωασήτελ спасител; ωασένιαи спасения, γόωот, γκόωот госпот, δύμα γόωοδοβα дума господова, γκοωοδίνε господине, αγα ωέσε ага спеше; да ωέτ да спет; ηωυμήνυβασε испуминуваше; ηωήταχμε испитахме, η γυ ραωέριχα и гу распериха, ηωλέταχα исплетаха, σα ηωυβέδубат са испуведуват, ράωви γυ распни гу, да ηωόλνη да исполни (Р. д.); γόωот госпот, γόωот госпут, γοωόδεν господен, γοωυτόβατα госпутовата, γόωотдóβιτζε госпудовице, как ωύη как спии, νη ωυμίνα ни спумина, Да се ηωολνη да се исполни; μετζάτα βάσια ηωολνήνα мечтата вашъа изпълнина, (У. сб.); ωομήνατιе споминатъе, γκόωоди господи, γκόωοδοβα господова, Γοωодάρ, Γκοωодάρ господар, Γκοωотάρ госпотар (Зл. сб.).

По-рядко с него се отбелязва и звуково съчетание *зб*:

млóγυ ραωóркaνυ млогу распоркану, σα ραωυλέ са расбуле; ωράχα са спраха са, ωράл спрал; ρóωа роспа, η ωóркaνη éγνε и споркани егне (Р. д.); σα ωράχα са спраха, σα ωράχτε са спрахте, να ωήρωβιeтυ на спировиeтy, αγά σα ωεράт ага са сперат, ηωράχ испрах (У. сб.).

В други примери буквеният знак ω е изписан в комбинация с предходна графема ζ или σ, което в по-голяма степен важи за отделни почерци в Устовския сборник:

vo άζ βη ηζωράχ но аз ви изспрах, ραωóδεν ρаспуден, ρóωа ρосспа, ρóζωа сме рожспа сме, ηζωυβέδαμ испуведам, ραζωóδεν ρаспуден (У. сб.); да χι ραζωóрка да хи распарка, ρóζωа рожспа (Р. д.).

Налице е непоследователност при употребата на специфичната графема, което е характерно за отделни почерци в Райковския дамаскин, с успоредна употреба на буквено съчетание *σπ* и на лигатура ω:

γκόωοδοβητε, γόωот, но γκόσποδοβητε господовите, γκόσπoт госпот (Р. д.).

Такива примери се откриват и в текстовете на Златоградски сборник:

γκόωоди господи, но υπρεζ γκόσποде упреш господе; σπόρεт τζολéκαтук спорет чoлeкaтyк (Зл. сб.).

6. Широко използвана е лигатура ζ за отбелязване на звуково съчетание *ст* в началословие, средисловие и краесловие:

ζάναχα станаха, ζέτζα стеца, χριζά христа, ζραχ страх, ζράσεν страшен, корζ корст, да σα ζροσέτ да са строшет, βλαζάρ властар, ωт σέζυту от сестуту, ήζηνα истина, υζάβημε уставиме, карζίχα карстиха, ζόκα стока, ζήγνα стигна (Р. д.); χριζιένετε християните, πάρβατα πόζа парвата поста, χριζά, μέζυту христа местуту, βλαζάρ властар, ήζηνα истина, карζ карст, ζραχ страх, νηβέζη нивести, Δράγυζ драгуст, ζηγνηме стигниме, απόζολε апостоле (У. сб.); ζол стол, ζόриχ сторих, ζάναλη станали, ζоή стои, τζίζо чисто, ζароζά νи староста ни, óζαβε γο оставе го, ζάρτζκη старцки, мλαдоζά μοи младоста ми, νηβέζа нивеста (Зл. сб.).

С графема ζ се отбелязва и звуково съчетание *шт*:

κόζα кошта, ήζις иштис, ζέ да ште да, η ζότυ σα и штоту са, νη ζό да са ни што да са, δαζερέ даштере, κύπιζετο купиштету, φαυ ναζότ фаф наштот, да πλάζα да плашта (Р. д.); да прυζάβα да пруштава, ζαζό зашто, ζαζότυ заштоту, така ζε така ште, σφετή μόζηη сфетии моштии, ζέτ да ζάνατ штет да станат, κάζα кашта (У. сб.); νίζο ништо, ζαζό зашто, ζέ да ште да, τζολέζο чолешто, ζόσυ штоту, отβράζα отвращта, έτο ζό ето што, ήζε иште (Зл. сб.).

В текстовете на Златоградския сборник и на Устовския сборник се среща изписване, макар и спорадично, на буквено съчетание $\zeta\tau$ вместо ζ :

μύδρυστά, να μησλυστά, σαστ (Зл. сб.); πόμυστ (У. сб.).

7. Засвидетелствано е изписване по гръцки образец на буквено съчетание $\gamma\gamma$ за звуково съчетание *нг*. Но е налице непоследователност, като често вместо група $\gamma\gamma$ е отбелязана група $\nu\gamma$, по български образец, или дори само графема γ :

άγγελετε ангелете, άγγελεται ангелетъа, μλόγυ άγγελε млогу ангеле, άγγελη ангели, но άγγελε ангеле; εύαγγελίω, εύάγγελιω, ευαγγελίω евангелиу, но εύανγέλιω евангелиу, εύαγγελίω евагелио (Р. д.); ευαγγελίω евангелио, ευανγγέλιω евангелиу, но σλοβα ευανγγελτζκι слова евангелцки, ευανγέλιω евангелиу; αρχάγγελε архангелете, αρχάγγελ архангел, άγγελε ангеле, άγγελητε ангелите (У. сб.); ζεγγήνην зенгинин, ζγγήνετε з[е]нгинете, νίту μαγγάρ ниту мангар (Зл. сб.).

8. Но пък вместо характерното за гръцката писмена традиция отбелязване на звук ζ в началословие с диграф $\gamma\kappa$, среднородопските възрожденски книжовници изписват основно графема γ :

η γάλεχα и галеха, γοβόρης говориш, γοβόρεχα говореха, να γράδα на града, γρεχ грех, γρεχοβέте греховете, γυλέμ гулем, γόωот, но γκόωот госпот, δύμα γόωοδοβα дума господова, γκοωодίνε господине, η γυ ραέριχα и гу распериха (Р. д.); μα γλέδατε ма гледате, πογκυλέμ по гулем, но γυλέμυ τζύδυ гулему чьуду, γόωот госпот, γόωυт госпут, γόωода господа, γοωόден господин, γοωυτόβαга госпутовата, γόωυτδόβιτζε госпудовице, γυ τιμίσα гу тимиса (У. сб.); γλέδατ гледат, γνυсуτά гнусута, γолέμα голема, σα γότβη са готви, γιβέζενυ гивезену, γκόωоди господи, γκόωοδοβα господова, но υπρεζ γκόσποде упреш госпoде, от γοσπόде от госпoде, страχ γόσποдоφ страх госпoдоф, Γοωодάρ, Γκοωодάρ господар, Γκοωотάρ госпoтар, γортζήβο горчиво (Зл. сб.).

9. Среща се характерното за гръцката графична система отбелязване на звуково съчетание *ев* с буквено съчетание $\epsilon\nu$, на места оформено като диграф:

εύάγγελιω, εύανγέλιω, ευαγγέλιω евангелиу, εύαγγελίω евагелио, даδέ ευλέт даде евлет, κνευ πόζηη κнев божии, η ύт ένα и ут ева; πιλá εύρα била евра (Р. д.); ευαγγελίω евангелио, ευανγέλιω, ευανγγέλιω евангелиу, υт έυρυту ут евруту, υт έυρυ ут евру, εύру еврү (У. сб.).

Подобни примери не се откриват в българския текст на Златоградски сборник.

10. Широко е застъпено характерното за гръцката графична система отбелязване на звуково съчетание *йа* и на *а* с мекост на предходната съгласна (*'а*) с диграф $\alpha\iota$, главно в краесловие на форми за мн.ч. на съществителни и прилагателни имена от м.р., както и на местоимения и глаголи:

– съществителни имена:

απόζολεται, но απόζολετε апостолете; φ ρακίται φ ρакитѣа, διάβολεται дяволетѣа, έλενεται еленетѣа, υτζενίτζитαι ученицитѣа, λιύδιαι лѹдийа, лиудиέται лѹдьетѣа, τζαρβύлетαι царвυлетѣа, τζηφύтетαι чифутетѣа; χριστιάναι χριστѣанѣа, χριστιάνεται χρισтѣанетѣа, κομσίαι комшиѣа, γυδίνитαι гυдинитѣа (P. д.); γρεχοβέται грехοветѣа, διάβυлетαι дявυлетѣа, να лиυδιάιται лѹдийатѣа; να ταλιάιτεται на табийатетѣа; η να τελιάιται и на тебийатѣа, но τελιάιτετε тебийатетε, ферμάναιται ферманѣа; σας σίσυβαιται σας шишувѣа, υт ρβυт πασέται υт ρвυт пашетѣа; σας μιλυζήναιται σας милυстинѣа, να σειμέναιτα на сейменѣа (У. сб.);

– прилагателни имена:

χαήρνιται хаирнитѣа, γρεχόβνιται греховнитѣа, η δρύγιται и другитѣа, но έλεντζικите еленцките (P. д.); γυλέμιται гулемитѣа (У. сб.).

– местоименни форми:

νίαι βίκαμε нийа викаме, σας τέαι σας теѣа, νέγυβιται λιύδιαι негυвитѣа лѹдийа, νέγυβιται τεφτέρε негυвитѣа тефтере (P. д.); νίαι, νήαι нийа, νέγυβιται негυвитѣа, νάσιται сартζά нашитѣа сарца; τέαι λιύδιε теѣа лѹдьε, δαλη βήδετ η τίαι дали видет и тийа; да πράβετ η τίαι да правет и тийа, но να νέε на нее (У. сб.);

– глаголни форми:

μένε στόριχται мене сторихтѣа, σα прυζίμαι са прустимѣа, тоβά τβορέται това творетѣа, да γυ βήδιμαι да гу видимѣа, βίδιται видитѣа; βήδεχται видехтѣа, да арέсаμαι да аресамѣа, πόμνιμαι помнимѣа, μίσλιμαι мислимѣа; πιέται корф пиетѣа корф, αμί πράβιται ами правитѣа; еδέμαι μλόγυ едемѣа млогу, σλύσειται слушейтѣа, λιύδιε χόδαιт лѹдьε ходѣат, да ζνάι да знаѣа, да υтπυτζήναι да утпучинѣа, но ηγράετ χόру играет хорυ; тие ζνάετ тие знает (P. д.); Δά та γλέδαμαι да та гледамѣа; οτι νη σιδίται οτι ни сидитѣа; каδέту ήζιται кадету ищитѣа; σας σίπυβαιται σας сипувѣа; γάλιται ι ήσिताι галитѣа и ищитѣа, νη σιδίται ни сидитѣа, да υπόδιται да уподитѣа, μότζηται мочитѣа, σπόρκαται сборкатѣа (У. сб.).

В Златоградски сборник такова отбелязване не се среща. Формите за мн.ч. са обичайно с окончание *-те, -ту*:

γολέμηте големите, δόλνηте долните, λιύδιε лѹдьε, лиодиέту лѹдьету; σφετίτε ти молίτβη сфетите ти молитви.

По-рядко се откриват форми за ед.ч.:

νι πεσέ πασίαι ни беше пашийа, σφετί ηλιαи сфети илиѣа, ημάνιαи иманийа, δυπρόту ζηβένιαи дуброту живенийа, но δυπρό ζυβένιε дубро живение, η πέσε преπирάνιαи мέζδυ νηχ и беше препиранийа между них, σοάι ζάκον соѣа закон, η αι υтβέδαχα и ѣа утведаха, пак αι συρόβα пак ѣа сурова, κυτρί αι Δεν кутри ѣа ден (P. д.); βρυт дινάιτα врут динѣа, πύ σφετενατα δύσαι пу сфетената душѣа, να παλαιζίναи на пальастинѣа, σαπίαиτα сайбийата; πασιαи пашийа; συβά νέσλүсенаи сува неслушенѣа; κόηту αι койту ѣа, οτι αι χριζιανην οτι ѣа христианин; κάζυβαμ αις τέπε казувам ѣас тебе (У. сб.).

А в словото за мъченията на св. Георги от Устовския сборник е засвидетелствана звателна форма γεώργιαи георгийа:

κάζи ναμ γεώργιαи кажи нам георгийа; γηώργιαи гиоргийа.

В единични примери е налице изписване на буквено съчетание αι при наречия, съюзи и частици:

η σέδναχα βόтраи и седнаха вотрѣа; αι да υμρέ, αι да стάνε έλεнка ѣа да умре, ѣа да стане еленка (P. д.); ναи αίτζε най ѣаце (У. сб.).

11. Откриват се примери с отбелязване на диграφοι за звук *и*, по гръцки образец, основно в краесловие. В Райковския дамаскин това са форми за мн.ч. на същ. имена:

δρύγι δύμοι други думи, νέγυβιτε δύμοι негуйвите думи, διάβολτζικите ρόκοι дяволцките роки, σέε ήδυλοι сее идоли, τυρλύ βέροι тьурлу вери, μυτζενίτζοι мученици (Р. д.).

В Златоградски сборник и Устовския сборник пък това са основно кратки форми на лични местоимения:

να ημότμοι на имот ми (У. сб.); μιlustήνοι η βέρα милустини и вера, γοδήνητέ τοι годините ти, ραλοτήσε μοι, но ράλотήσε μη работите ми, ρατάετε τη ρатаете ти, δύμησέ μη думисе ми; να βροίτ πάτιετο на врит патиету (Зл. сб.).

Заклучение

Краткият преглед на някои от употребяваните по-специфични графеме от гръцката графична система в писмовната практика на среднородопските възрожденски книжовници от средата на XIX в. показва добри техни умения в използването на гръцко писмо при писане. От друга страна е налице непоследователност в употребата на специфичните гръцки графеме и диграфи в текстовете на български език. Това може да се обясни и с наличието на особености на местния говор, какъвто е например изговорът на звуково съчетание *пц* в *пс*, отбелязвано с буквено съчетание фж. Прегледът на графичните особености от три писмени паметника дава възможност да се види спецификата в употребата на гръцко писмо от местните среднородопски български книжовници.

ЛИТЕРАТУРА

- БЕР 1996: Български етимологичен речник. Т. 5, падеж-пуска. София. АИ „Проф. Марин Дринов“ (BER 1996: Balgarski etimologichen rechnik. T. 5, padezh – puska. Sofia. AI „Prof. Marin Drinov“).
- БЕР 2010: Български етимологичен речник. Т. 7, слово - терясвам. София. АИ „Проф. Марин Дринов“ (BER 2010: Balgarski etimologichen rechnik. T. 7, slovo – teryasvam. Sofia. AI „Prof. Marin Drinov“).
- ГБР 2004: Гръцко-български речник. Второ преработено издание. „МАГ – 77“ (GBR 2004: Gratsko-balgarski rechnik. Vtoro preraboteno izdanie. „MAG – 77“).
- ГБР БАН: Гръцко-български речник. Ред. В. Бешевлиев и др. София: БАН (без г.). (GBR BAN: Gratsko-balgarski rechnik. Red. V. Beshevliev et al. Sofia: BAN (bez g.).
- Иванов 1973: *Иванов, Й.* Кониковско евангелие – новобългарски паметник от 1852 г. – В: Славистичен сборник (По случай VII международен конгрес на славистите във Варшава). София, 127-136 (Ivanov 1973: *Ivanov, Y.* Konikovsko evangelie – novo-balgarski pametnik ot 1852 g. – V: Slavistichen sbornik (Po sluchay VII mezhdunaroden kongres na slavistite vav Varshava). Sofia, 127-136).
- Mazon 1938: *Mazon, A., A. Vaillant.* L'evangeliaire de Kulakia un parler slave du Bas-Vardar. Paris 1938.
- Милетич 1920: *Милетич, Л.* Два ръкописа с гръцко писмо. 1. Неделни поучения от XVIII век. 2. Търлиско евангелие от 1861 год. – Български старини, Кн. 6. София: Държавна печатница (Miletich 1920: *Miletich, L.* Dva rakopisa s gratsko pismo. 1. Nedelni poucheniya ot XVIII vek. 2. Tarlisko evangelie ot 1861 god. – Balgarski starini, Kn. 6. Sofia: Darzhavna pechatnitsa).

- Митринов 2000: *Митринов, Г.* Златоградски сборник. Писмен възрожденски паметник от средата на XIX век (1852 г.) и фототипно приложение. София: Македония прес. (Mitrinov 2000: *Mitrinov, G.* Zlatogradski sbornik. Pismen vazrozhdenski pametnik ot sredata na XIX vek (1852 g.) i fototipno prilozhenie. Sofia: Makedonia pres).
- Митринов 2005: *Митринов, Г., Хр. Гиневски.* Родопско книжовно наследство. Райковски дамаскин (ново пълно издание на текстовете в същинската част на сборника). Варна: Издателство на ВСУ „Черноризец Храбър“ (Mitrinov 2005: *Mitrinov, G., Hr. Ginevski.* Rodopsko knizhovno nasledstvo. Raykovski damaskin (novo palno izdanie na tekstovete v sashtinskata chast na sbornika). Varna: Izdatelstvo na VSU „Chernorizets Hrabar“).
- Ничев 1987: *Ничев, Ал.* Костурският българо-гръцки речник от XVI век. София: УИ „Климент Охридски“ (Nichev 1987: *Nichev, Al.* Kosturskiyat balgaro-gratski rechnik ot XVI vek. Sofia: UI „Kliment Ohridski“).
- Попконстантинов 1889: *Попконстантинов, Хр.* Материял за изучаване родопското наречие. – Сборник за народни умотворения, наука и книжнина. Кн. 1, 133-156; Кн. 2, 269-284 (Popkonstantinov 1889: *Popkonstantinov, Hr.* Material za izuchvanie rodopskoto narechie. – Sbornik za narodni umotvoreniya, nauka i knizhnina. Kn. 1, 133-156; Kn. 2, 269-284).
- Стоянов 1972: *Стоянов, М.* Райковски дамаскин. – Родопски сборник, № 3 Stoyanov 1972: *Stoyanov, M.* Raikovski damaskin. – Rodopski sbornik, № 3).